

WSTĘP

Kultura fizyczna jest integralną częścią kultury narodowej, która podobnie jak inne dziedziny życia społecznego na ziemiach polskich przechodziła burzliwe koleje losu. Rozległy zakres problematyki badawczej stwarza przesłanki podejmowania działań mających na celu zbadanie i przedstawienie wycinka aktywności społecznej, definiowanej jako kultura fizyczna.

W historiografii polskiej regionalnej kultury fizycznej jedyną dotychczasową próbą przedstawienia dorobku kaliskiej kultury fizycznej jest praca Józefa Goli *Wysokie, średnie. Szkice do historii kultury fizycznej i sportu kaliskiego 1945-1990*. Jednak zamieszczone dane oraz ograniczenie opracowania do Kalisza przedstawia tylko fragmentaryczny obraz kaliskiej kultury fizycznej.

Do omawianego zagadnienia nawiązują artykuły: J. Gaja¹, S. Elegañczyka², T. Krokosa³, B. Kunickiego⁴, M. Małaszka⁵, M. Woźniaka⁶, K. Babiaka, J. Heinze⁷ oraz E. Bidermana⁸. Korzystny wpływ na stan badań kaliskiej kultury fizycznej wywarły prace magisterskie i dyplomowe. Obecnie często stanowią jedyną źródło informacji o interesującym nas zagadnieniu.

Z przedstawionego przeglądu wynika, że stan dotychczasowych badań nad kaliską kulturą fizyczną jest skromny i ma wiele luk. Skłoniło to autora do podjęcia studiów nad kulturą fizyczną na Ziemi Kaliskiej.

Praca jest próbą przedstawienia kultury fizycznej w tym regionie w latach 1945-1998. Przyjęta cezura początkowa wiąże się z zakończeniem II wojny światowej, natomiast końcową jest rok 1998. Nie jest to cezura wskazująca na przełom historyczny w kulturze fizycznej. Tym niemniej użycie jej miało na celu: po pierwsze – ukazanie zjawisk, które wystąpiły w kulturze fizycznej w wyniku transformacji ustrojowej kraju (1989), po drugie podsumowanie działalności wojewódzkich struktur organizacji kultury fizycznej działających do końca istnienia województwa kaliskiego, tj. do 1998 r.

¹ J. Gaj, *Praca sportowa RKS TUR Kalisz*, „Sport Robotniczy 1918-1939”, t. II, Warszawa 1964, s. 148-152.

² S. Elegañczyk, *Pięćdziesięciolecie Klubu Sportowego „Proсна”*, „Rocznik Kaliski”, t. VII, 1974, s. 385.

³ T. Krotos, *Sto lat Kaliskiego Towarzystwa Wioślarskiego*, „Rocznik Kaliski”, t. XXV, 1994/95, s. 221-227.

⁴ B. Kunicki, *Siedemdziesiąt pięć lat Kaliskiego Towarzystwa Wioślarskiego*, „Rocznik Kaliski”, t. VI, 1973, s. 390-393.

⁵ M. Małaszek, *75-lat Kaliskiego Klubu Sportowego (I)*, „Kalisia Nowa” 2000, nr 3(68), s. 23.

⁶ M. Woźniak, *Dwadzieścia pięć lat Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajobrazowego w Kaliszu*, „Rocznik Kaliski”, t. X, 1977, s. 377-384.

⁷ K. Babiak, J. Heize, *Kultura fizyczna i turystyka*, w: *Dorobek i perspektywy województwa kaliskiego*, red. J. Babiak, Kalisz 1979, s. 148-149.

⁸ E. Biderman, J. Heinze, *Turystyka i rekreacja*, w: *Województwo kaliskie*, red. S. Zajchowska, Poznań 1979, s. 421-446.

Zakres terytorialny pracy określony terminem „Ziemia Kaliska”, podobnie jak u innych autorów⁹ badających rejon kaliski, ma charakter umowny. Obejmuje region znajdujący się pod wpływem administracyjnym Kalisza, tj. w latach 1945-75 powiat kaliski, natomiast w latach 1975-1998 województwo kaliskie.

Podstawę źródłową dla niniejszej pracy stanowią archiwalia. Autor badaniami objął archiwa centralne i regionalne, składnice akt urzędów państwowych, organizacji społecznych, klubów. Pomocne okazały się także źródła drukowane i inne. Najistotniejsze dla tematu pracy materiały znaleziono w Archiwum Państwowym w Kaliszu. Stan dokumentów nie był jednolity, większość z nich cechowała duża fragmentaryczność. Najmniej liczną grupą akt były zasoby dotyczące kultury fizycznej w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Informacje zawarte w aktach miasta Kalisza, Stawiszyna, Starostwa Powiatowego w Kaliszu, Wydziału Powiatowego w Kaliszu oraz Komendy Powiatowej Policji Państwowej w Kaliszu są szczątkowe.

Akta z lat 1945-1950 są nikłe i w całości dotyczą terenu Kalisza. Ważnym źródłem informacji były akta Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Kaliszu oraz Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Kaliszu. Zawarte w nich zasoby archiwalne Komitetu Kultury Fizycznej i Turystyki, Komisji Kultury, Sportu i Turystyki, Komisji Oświaty i Kultury, Komisji Zdrowia i Opieki Społecznej, organizacji społecznych, klubów sportowych oraz różnego typu sprawozdania obrazują rozwój kultury fizycznej w powiecie kaliskim do 1974 r.

Zasoby archiwalne dotyczące stanu kultury fizycznej w latach 1975-1998 zgromadzone w Archiwum Państwowym w Kaliszu są rozproszone. Małą liczbę zachowanych akt Wydziału Kultury Fizycznej, Sportu i Turystyki Urzędu Wojewódzkiego w Kaliszu uzupełniają informacje z dokumentów innych wydziałów Urzędu Wojewódzkiego w Kaliszu, Urzędu Miejskiego w Kaliszu oraz Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kaliszu, Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Kaliszu, Sejmiku Samorządowego Województwa Kaliskiego, Kuratorium Oświaty w Kaliszu, Studium Nauczycielskiego w Kaliszu, Zbiory rodziny Gola z Kalisza oraz zespół materiałów *Zbiory specjalne, dokumenty życia społecznego* zdeponowany w Bibliotece Głównej w Kaliszu.

Znikome efekty dały również badania archiwaliów w Archiwum Państwowym w Poznaniu. Materiały z zasobów Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego oraz Dział Polskie Partie Polityczne, Organizacje, Stowarzyszenia i Związki z lat 1841-1952 obejmowały okres międzywojenny, dotyczy-

⁹ M. Sobański, *Kalisz i Ziemia Kaliska*, Warszawa 1954, s. 6; A. Choniawko, *Przeobrażenia organizacyjne ruchu młodzieżowego w regionie kaliskim w latach 1948-1975*, „Rocznik Kaliski”, t. XX, s. 192; A. Choniawko, *Rozwój organizacyjny oraz główne kierunki działalności Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w regionie kaliskim w latach 1948-1975*, „Rocznik Kaliski”, t. XVIII, s. 189; S. Sierpowski, *Kierunki i formy aktywności organizacji młodzieżowych w regionie kaliskim w latach 1945-1946*, „Rocznik Kaliski”, t. XVII, s. 23; Z. Jakubowski, *Z dziejów partii robotniczych i -organizacji młodzieżowych w regionie kaliskim (1945-1948)*, „Rocznik Kaliski”, t. XVIII, s. 155; M. Purol, *Region kaliski w trzydziestolecu Polski Ludowej*, „Rocznik Kaliski” t. VIII, s. 9.

ły szkolnictwa i organizacji sokolich. Także zbiory Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Poznaniu oraz Demokratycznych Organizacjach Młodzieżowych dotyczące lat 1945-1968 nie dostarczyły istotnych informacji związanych z opracowywanym tematem.

Kwerenda pozostałości archiwalnych Urzędu Wojewódzkiego w Łodzi, zarchiwizowanych w Archiwum Państwowym w Łodzi, dotycząca głównie okresu międzywojennego, nie dała spodziewanych rezultatów.

Skromne efekty dały też poszukiwania w zasobach Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Zespoły akt Głównego Urzędu Kultury Fizycznej w Warszawie oraz Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego zawierają głównie dane globalne, mało jest informacji wyszczególnionych, dotyczących Ziemi Kaliskiej. Także nieistotna dla pracy okazała się kwerenda zasobów Archiwum Zakładowego Ministerstwa Edukacji i Nauki w Warszawie zawierających akta Głównego Komitetu Kultury Fizycznej i Turystyki.

Dokładniejszych studiów oczekuje dokumentacja przechowywana w Centralnym Archiwum Wojskowym w Warszawie. Z powodów proceduralnych niemożliwe było podjęcie przez autora badania zagadnień związanych z wychowaniem fizycznym i sportem w Wojsku Polskim.

Bardzo trudne okazało się dotarcie do akt wojewódzkich jednostek organizacji i stowarzyszeń kultury fizycznej. Dotyczyło to w szczególności akt okręgowych związków sportowych oraz Wojewódzkiej Federacji Sportu (WFS) w Kaliszu.

Najlepiej zachowane materiały archiwalne posiadają: Kaliski Szkolny Związek Sportowy, Rada Wojewódzka Zrzeszenia Ludowych Zespołów Sportowych, Aeroklub Ostrowski, Zarząd Wojewódzki Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego, Zarząd Wojewódzki Ligi Obrony Kraju, Zarząd Wojewódzki Polskiego Związku Wędkarskiego.

Badania objęły także składnice akt: Kuratorium Oświaty i Wychowania, Zarządu Wojewódzkiego Towarzystwa Krzewienia Kultury Fizycznej, Chorągwi Kaliskiej Związku Harcerstwa Polskiego (ZHP), Komisji Historycznej Chorągwi Wielkopolskiej ZHP, Zarządu Wojewódzkiego Wodnego Ochotniczego Pogotowia Ratunkowego, Wojewódzkiego Zrzeszenia Sportowego Spółdzielczości Pracy „Start”, Klubu Sportowców Niepełnosprawnych „Wega” w Kaliszu, Centralnego Ośrodka Szkolenia Służby Więziennej, Ośrodka Doskonalenia Nauczycieli w Kaliszu oraz niektórych klubów sportowych.

Przedstawione źródła archiwalne zostały uzupełnione kwerendą publikacji prasowych. Z okresu dwudziestolecia międzywojennego: „Gazeta Kaliska”, „ABC Kaliskie”, „Echo Kaliskie”, „Goniec Kaliski”, prasa uczniowska: „Świt”, „Sztubak”, „Czyn i słowo” oraz prasa lokalna: „Liskowianin”, „Opatowianin”. Z lat powojennych: „Junak”, „Kurier Kaliski”, „Gazeta Kaliska”, „Ziemia Kaliska”, „Życie Kalisza”, „Gazeta Poznańska”, „Kalisia Nowa”, „Czata”. Istotnym źródłem drukowanym były dane zawarte w rocznikach statystycznych oraz

artykuły ukazujące się od 1968 r. w „Rocznikach Kaliskich”. W pracy pomocna okazała się prasa centralna, m.in. „Wychowanie Fizyczne i Sport”, „Wychowanie Fizyczne i Higiena Szkolna” oraz „Kultura Fizyczna”.

Autor wykorzystał także relacje ustne i sprawozdania z działalności udostępnione przez działaczy sportowych, trenerów, instruktorów oraz nauczycieli wychowania fizycznego. Bardzo często były one uzupełnieniem zebranych materiałów i komentarzem niektórych faktów.

Pomimo szeroko zakrojonych poszukiwań, stan bazy źródłowej nie jest w pełni zadowalający. Największe braki występują w materiałach dotyczących stanu wychowania fizycznego oraz działalności Wojewódzkiej Federacji Sportu i okręgowych związków sportowych.

Po 1989 roku w sporcie nastąpiła aktywacja katolickich związków wyznaniowych. W regionie kaliskim działalność rozwinęła tylko Salezjańska Organizacja Sportowa. Jednak jej działalność nie miała istotnego wpływu na całościowy obraz kaliskiej kultury fizycznej.

Spośród literatury specjalistycznej najwartościowszymi książkami wykorzystanymi przez autora były pozycje J. Gaja i K. Hądzelka, *Dzieje kultury fizycznej w Polsce*; J. Gaja, *Wychowanie fizyczne i sport w Polsce Ludowej*; R. Wroczyńskiego, *Powszechne dzieje wychowania fizycznego i sportu*; L. Szymańskiego *Higiena i wychowanie fizyczne w szkolnictwie ogólnokształcącym w Królestwie Polskim 1815-1915*; L. Szymańskiego, *Kultura fizyczna i turystyka w polityce Polski Ludowej 1944-1989*; P. Godlewskiego, *Sport w Polsce na tle politycznej rzeczywistości lat 1944-1956* i *Zarys historii sportu w Polsce 1867-1997* pod redakcją J. Gaja i B. Woltmanna.

Celem pracy jest ukazanie zarysu dziejów kultury fizycznej na Ziemi Kaliskiej w latach 1945-1998. Przedmiot badań oraz tło historyczne określiły konstrukcję pracy, na którą składa się pięć rozdziałów.

Rozdział pierwszy zatytułowany „Podstawy rozwoju kultury fizycznej” omówiono tradycje kultury fizycznej na Ziemi Kaliskiej do 1945 r., ukazuje rozwój kultury fizycznej od średniowiecza do 1945 r.

W dalszej części rozdziału autor przedstawił warunki rozwoju kultury fizycznej w powiecie kaliskim w latach 1945-1975 i województwie kaliskim do 1998 r. w zakresie struktur organizacyjnych, bazy materialnej oraz kadry szkoleniowej i aktywu społecznego.

Kulturę fizyczną na Ziemi Kaliskiej w Polsce Ludowej w latach 1945-1975 zaprezentowano w rozdziale drugim. Przedstawiono tutaj rozwój wychowania fizycznego i sportu w szkołach, rozwój i osiągnięcia sportu wyczynowego oraz działalność organizacji społecznych kultury fizycznej.

Przedmiotem rozważań w trzecim rozdziale stało się społeczne oddziaływanie kultury fizycznej w województwie kaliskim. Omówiono w nim kulturę fizyczną w szkołach, działalność społecznych organizacji i stowarzyszeń kultury fizycznej oraz turystykę.

W rozdziale czwartym zatytułowanym „Sport wyczynowy w latach 1975-1998” przedstawiono działalność Wojewódzkiej Federacji Sportu i wybranych okręgowych związków sportowych oraz rozwój i osiągnięcia sportu wyczynowego w województwie kaliskim.

Rozdział piąty „Efekty założeń programowych władz państwowych w kulturze fizycznej” omawia stopień realizacji programów rozwoju kultury fizycznej, sportu i turystyki władz administracyjnych i wojewódzkich jednostek kultury fizycznej w latach 1975-1998.

W zakończeniu dokonano krótkiego podsumowania pracy.

Tekst pracy poszerzony został o część dokumentacyjną. Najważniejszym jego składnikiem stała się bibliografia, przedstawiająca wykorzystane źródła i ważniejsze piśmiennictwo przedmiotowe.

Autor podjął się próby ukazania zarysu dziejów kultury fizycznej na Ziemi Kaliskiej w latach 1945-1998, dlatego opierając się na zgromadzonych źródłach drukowanych i wytworzonych, na artykułach w prasie lokalnej, uczniowskiej i centralnej, przeprowadził analizę i syntezę zebranych materiałów oraz dokumentów i dokonał szczegółowych studiów literatury przedmiotu.

Jednocześnie autor pragnie podziękować dr. hab. Maciejowi Łuczakowi, którego wsparcie i cenne rady przyczyniły się do powstania niniejszej monografii.